

Борейко Юрій Григорович,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0000-0002-0786-8764
boreyko.yuriy@vnu.edu.ua*

Федотова Тетяна Володимирівна,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та клінічної психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0000-0003-1975-9925
fedotova.tetiana@vnu.edu.ua*

РЕФОРМА ЦЕРКОВНОГО КАЛЕНДАРЯ ЯК МАРКЕР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОГО СЕГМЕНТА РЕЛІГІЙНОГО ПОЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню специфіки конструювання системи смислових координат за допомогою символічного потенціалу соціокультурних практик. Актуальною науковою проблемою є осмислення впливу практик символічного насильства на розвиток релігійної сфери. У цьому контексті особливий інтерес становить з'ясування динаміки розвитку українського православ'я на сучасному етапі у зв'язку з переходом Православної церкви України на новоюліанський календар та пов'язаними з цим процесом практиками. Мета статті – проаналізувати календарну реформу ПЦУ як маркера трансформації православного сегмента релігійного поля України. Визначено, що зміст застосування практик символічного насильства в релігійному полі є суперництвом релігійних інстанцій за монополію на символічний капітал – авторитет, репутацію, статус. Відсутність єдності в православному сегменті українського суспільства зумовлює конкуренцію юрисдикцій за визнання та домінування в конфесійному середовищі та суспільстві загалом. Проявом суперництва за символічний капітал є запровадження ПЦУ нового церковного календаря та пропозиція діалогу з метою досягнення єдності українського православ'я навколо київського престолу на основі Томосу про автокефалію. Суперництво між ПЦУ й УПЦ МП за створення та використання релігійного капіталу супроводжується взаємним запереченням легітимності символічної влади. Опозиційні до ПЦУ релігійні організації УПЦ МП і УПЦ (КП), з одного боку, конкурують між собою, з іншого – відрізняються способами вираження амбіцій щодо ролі в українському православ'ї. Боротьба православних юрисдикцій за суспільне визнання забезпечує плюралізм та конкуренцію в релігійному полі.

Ключові слова: УПЦ, новоюліанський календар, Україна, православ'я, церква, суспільство, релігійний капітал, символічне насильство.

Boreiko Yurii,

*Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of
Political Science and Public Administration
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0000-0002-0786-8764
boreyko.yuriy@vnu.edu.ua*

Fedotova Tetiana,

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General and Clinical Psychology
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0000-0003-1975-9925
fedotova.tetiana@vnu.edu.ua*

THE REFORM OF THE CHURCH CALENDAR AS A MARKER OF TRANSFORMATION OF THE ORTHODOX SEGMENT OF THE RELIGIOUS FIELD OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the specifics of constructing a system of semantic coordinates with the help of the symbolic potential of socio-cultural practices. An urgent scientific problem is to understand the impact of symbolic violence practices on the development of the religious sphere. In this context, it is of particular interest to clarify the dynamics of the development of Ukrainian Orthodoxy at the present stage in connection with the transition of the Orthodox Church of Ukraine to the New Julian calendar and the practices associated with this process. The purpose of the article is to analyse the calendar reform of the OCU as a marker of the transformation of the Orthodox segment of the religious field of Ukraine. It is determined that the content of the use of symbolic violence in the religious field is the competition of religious instances for a monopoly on symbolic capital - authority, reputation, status. The lack of unity in the Orthodox segment of Ukrainian society leads to competition between jurisdictions for recognition and dominance in the confessional environment and society as a whole. The OCU's introduction of a new church calendar and proposal for a dialogue to achieve the unity of Ukrainian Orthodoxy around the Kyivan throne on the basis of the Tomos of Autocephaly is a manifestation of the competition for symbolic capital. The rivalry between the OCU and the UOC-MP for the creation and use of religious capital is accompanied by a mutual denial of the legitimacy of symbolic power. On the one hand, the religious organisations opposed to the OCU, the UOC MP and the UOC (KP), compete with each other, and on the other hand, they differ in the ways they express their ambitions for the role in Ukrainian Orthodoxy. The struggle of Orthodox jurisdictions for public recognition ensures pluralism and competition in the religious field.

Key words: OCU, New Julian calendar, Ukraine, Orthodoxy, church, society, religious capital, symbolic violence.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна зумовила трагічні наслідки в житті окремої людини, суспільства, держави, спричинила істотні зміни в політичній, економічній, культурних сферах, що призвело до трансформації поглядів на соціальну реальність. У цих умовах неабияку актуальність становить дослідження функціонування соціальних інститутів, Зокрема, на динаміку розвитку інституту церкви істотно впливає перехід Православної церкви України (далі – ПЦУ) на новоюліанський календар.

Аналіз досліджень і публікацій. За оцінкою П. Бурдьє, символічне домінування – соціальний конструкт, який програмує та перепрограмує свідомість, причому не обов'язково за участю держави. Розширення спектра способів та механізмів маніпулювання створює можливість управляти свідомістю як суб'єкт-суб'єктивним процесом (Bourdieu, 1989). Символічне насильство передбачає застосування символічного капіталу для встановлення дискурсивного домінування та відтворення символічної влади (Бойко, 2019). Вчені з'ясовують зміст практик символічного насильства в релігійній сфері, спрямовані на конструювання системи суб'єктивних координат шляхом нав'язування правил, значень, смислів, цінностей (Boreiko, Kulakevych, 2021).

Недостатня увага вчених зосереджується на дослідженні конструювання системи смислових координат за допомогою символічного потенціалу релігійних практик. **Мета** статті – проаналізувати календарну реформу ПЦУ як маркера трансформації православного сегмента релігійного поля України.

Виклад основного матеріалу. Після 16 листопада 2017 р., коли Різдво Христове 25 грудня стало державним вихідним днем в Україні, питання реформи церковного календаря щороку активізувалося з наближенням свята. Застарілий юліанський календар пов'язував ПЦУ з «руським миром», тому тривав процес підготовки до реформи новоюліанського календаря, яка, за прогнозами церковників, мала тривати протягом кількох десятиліть. Однак пов'язані з упровадженням нового календаря процеси відбуваються значно швидше. На наш погляд, аналіз реформи церковного календаря буде більш продуктивним із використанням положень концепції символічного насильства французького соціолога та філософа П'єра Бурдьє.

Концепція релігії не посідає основне місце в поглядах П. Бурдьє, проте розкриває суттєві моменти його соціальної теорії. Множину відносин у сфері релігії П. Бурдьє аналізує з використанням тріади «поле» – «капітал» – «габітус».

З огляду на це, необхідно розглянути сутність означених понять. Поняття «поле» – відносно автономна підсистема соціального простору, яка функціонує як певна мережа відносин, що не залежить від свідомості та волі індивіда (Bourdieu, 1991). Поле має власну структуру, інститути та практики, форму взаємодії агентів, наділених постійними диспозиціями.

У полі відбувається боротьба за соціальний капітал як інструмент домінування. Тобто поле – конкурентний ринок, де відбувається змагання за вище статусне положення. Соціальний капітал акумулює ресурси, пов'язані з належністю до певної мережі зв'язків, якими індивід не може скористатися поза владним потенціалом спільноти. Умовою досягнення та утримання влади є символічний капітал, який поєднує авторитет, репутацію, визнання. Об'єм і структура цього капіталу є ресурсом, що визначає позицію агентів у соціальному полі (Bourdieu, 1986). Здатність діяти в певній ситуації, що переважно несвідомо засвоюється індивідом, виражає габітус – досвід, втілений в уявленнях та призначений для відтворення в практиках.

Відповідно, у релігійному полі триває конкуренція за створення релігійного капіталу, який впливає на зміну уявлень та практик через релігійний габітус, що узгоджується з відповідним баченням світу. Релігійний капітал використовують різні інстанції – особи або інституції залежно від місця в структурі релігійної влади (Bourdieu, 1991).

Підхід П. Бурдьє до аналізу релігійної сфери зумовлений укоріненням вченого в традицію французької культурної еліти, яка характеризується вільнодумством та критичним поглядом на релігію. Релігія для П. Бурдьє – один з інструментів боротьби за владу, який узаконює та відтворює соціальні порядки. Як система символічного смислу, релігія має не властиву іншим соціальним інституціям силу навіювання, тому релігійна сфера пов'язана з механізмами домінування в суспільстві.

Отже, релігійний капітал безпосередньо впливає на відносини домінування та підпорядкування, які підтримуються здебільшого за допомогою непрямого контролю за посередництвом культурних механізмів. У цьому разі йдеться про монополію на символічне насильство, що реалізується та розгортається шляхом

формування певного бачення соціальної реальності, яке може здійснюватися особою чи інституцією через створення символічного капіталу, що відтворює соціальні статус та визнання (Boreiko, Kulakevych, 2021, с. 6).

Маючи достатній рівень символічного капіталу у вигляді широкої суспільної підтримки, ПЦУ оголосила про запровадження новоюліанського календаря, що відображено в рішенні Архієрейського собору від 24 травня 2023 р. Хоч інформаційна кампанія щодо реформи церковного календаря, як зазначалося, розгорнулася у вигляді необхідності перенесення святкування Різдва майже відразу після отримання Томосу про автокефалію.

Представники ПЦУ акцентують увагу на добровільному характері календарної реформи. Так, парафії і монастирі можуть дотримуватися старого календаря, хоча більшість громад перейшла на новоюліанський. Як зазначив митрополит Епіфаній, зважаючи на складність рішення, ПЦУ йшла до нього протягом тривалого часу. Перехід на новий календар відбувся зі збереженням традиційної пасхалії (Історична, 2023).

Варто додати, що в Україні з 2017 р. Різдво як державне свято відзначається 25 грудня, проте в середовищі ПЦУ не було впевненості в підтримці суспільством повної календарної реформи. У ПЦУ визнають, що календарне питання набуло особливої актуальності внаслідок повномасштабної війни. Юліанський календар пов'язується з російською церковною культурою, від якої прагне відмежуватися українське суспільство.

Як бачимо, перехід на новоюліанський календар не лише впливає на розвиток ПЦУ, трансформацію православного середовища України, а й має вагоме суспільне значення. Релігійний зміст календарної реформи пояснюється представниками ПЦУ, натомість інформаційна кампанія спрямована на історичні аспекти, переваги впровадження нового церковного календаря, який майже синхронізується зі світським літочисленням.

Прикметно, що основна риса практик символічного насильства, яка відрізняє його від інших способів та форм прямого й непрямого впливу, полягає в нерелексивному, «природному» для індивіда характері (Bourdieu, 1989). Така ситуація забезпечується системним і тотальним нав'язуванням «правильних» форм

сприйняття, мислення, висловлювань, які не дають підстав сумніватися щодо них. Водночас мислительні структури мають здатність реалізовуватися в процесі повсякденних практик, тобто символічне насильство може продукуватися тими, на кого воно спрямоване.

Показово, що позитивну динаміку в ставленні суспільства до перенесення дати святкування Різдва на 25 грудня демонструють соціологічні дослідження. За даними проведеного в грудні 2019 р. опитування, ідею перенесення Різдва на 25 грудня підтримували лише 25 % українців, 64 % висловилися проти. Порівняно з 2016 р. кількість тих, хто підтримував дату перенесення Різдва, зросла на 10 %, а тих, хто проти, – зменшилася на 5 % (Чверть, 2019).

За результатами опитування громадської думки, проведеного в травні 2020 р., 48,8% респондентів назвали себе парафіянами ПЦУ, а послідовниками УПЦ МП – 14,2% (Скільки, 2019). У грудні 2021 р. 26 % опитаних підтримували ідею перенесення дати Різдва із 7 січня на 25 грудня, а 58 % виступали проти. Лише 4 % українців святкували Різдво 25 грудня, 7 січня – 71 % (Більшість, 2021). Митрополит Епіфаній заявив, що перехід на новий календар відбудеться за умови готовності церкви й вірян. У ПЦУ розуміли, що поспішна календарна реформа призведе до консервації в Московському патріархаті мільйонів вірян.

Однак повномасштабне вторгнення Росії в Україну кардинально змінило ситуацію в релігійному житті українського суспільства. Священний синод ПЦУ 18 жовтня 2022 р. ухвалив рішення про святкування Різдва 25 грудня за бажанням парафіян. У храмах ПЦУ дозволяли святкові богослужіння, учасників яких звільняли від постових обмежень. Згідно з проведеним у листопаді 2022 р. опитуванням, 44 % респондентів схвалювали перенесення святкування Різдва на 25 грудня, 31 % був проти (В Україні, 2022).

Щодо переходу на новий церковний календар, то опитування на початку червня 2023 р. засвідчило, що серед вірян ПЦУ 63% підтримують і 18% заперечують цю ідею (Більшість, 2021). Реакцією держави на зміни в церковному житті було ухвалення Верховною Радою 14 липня та підписання Президентом 28 липня Закону України «Про внесення змін до статті 73 Кодексу законів про працю України», згідно

з яким 7 січня – робочий день, а вихідним, коли святкується Різдво, залишиться 25 грудня (Історична, 2023).

Помісний собор ПЦУ 27 липня 2023 р. затвердив рішення Архієрейського собору про перехід на новоюліанський календар з 1 вересня 2023 р. У ПЦУ висловили готовність до діалогу з метою єдності українського православ'я на засадах Томосу про автокефалію.

Ситуація з упровадженням нового церковного календаря свідчить, що особливість відносин підпорядкування – домінування у взаємодії суспільства з владою, полягає в тому, що влада може нав'язувати правила гри, систему значень, ієрархію цінностей, які набувають безапеляційного самоочевидного характеру (Bourdieu, 1989). Ідеться не стільки про інструменти синхронізації поглядів у суспільстві, скільки про глибоке засвоєння форм мислення, які не піддаються сумніву, з опорою на них самих.

Суперництво за релігійний капітал конкуренти ПЦУ сприймають як боротьбу за усунення несправедливості, відновлення визнання, підтримки та симпатій вірян. Патріарх Філарет, наприклад, календарну реформу ПЦУ вважає загрозою традиціям та самоідентифікації українського народу. УПЦ (КП) не переходить на новоюліанський календар через складну ситуацію в українському православ'ї, ігнорування думки всіх православних громад та опору переважно на нецерковну складову суспільства (Патріарх, 2023).

Керівник справами УПЦ МП митрополит Антоній заявив, що УПЦ МП не впроваджуватиме новоюліанський календар, оскільки календарна реформа є однією з вимог до церкви з боку «прогресивної громадськості». Відмова від нового календаря пов'язана також зі ставленням до Константинопольського патріарха Мелетія IV (1871–1935), календарна реформа якого у 1924 р. була вмотивована політичним розрахунком на унію з протестантською Англійською церквою (В УПЦ, 2023).

Про зміни в настроях українців, які вважають себе православними, свідчить опитування Центру Разумкова, проведене в листопаді 2023 р. Так, перехід на новоюліанський календар серед вірян ПЦУ підтримують 62 %, 11 % – проти. Частка тих, хто підтримує рішення ПЦУ, серед вірян УПЦ МП становить 20,5 %, а тих, хто проти, – 61 %. Серед учасників опитування, які

вважають себе «просто християнами», частка прихильників реформи церковного календаря становить 24 %, противників – 23 % (В Україні, 2023).

Позиція УПЦ ПМ пояснюється суперництвом з ПЦУ за створення та використання релігійного капіталу. УПЦ МП не визнає ПЦУ, називаючи її «розкольницькою», а архієреїв «самосвятами», протидіє переходу своїх парафій до складу ПЦУ та забороняє служіння священників, які перейшли до ПЦУ. Природно, що релігійна організація, яка посідає другорядне становище, об'єктивно приречена піддавати сумніву або й заперечувати конкурента в боротьбі за управління сакральною сферою. Виживання в релігійному полі, за словами П. Бурдьє, завжди пов'язане зі спротивом заволодінню засобами релігійного виробництва (Bourdieu, 1991).

Висновки. Основою символічного насильства в релігійному полі є суперництво за

монополію на символічний капітал, попит мирян на релігійні потреби, пропозиція капіталу релігійними інстанціями. Відсутність єдності в православному сегменті українського суспільства зумовлює конкуренцію юрисдикцій за визнання та домінування в конфесійному середовищі й суспільстві загалом. Проявом суперництва за символічний капітал (авторитет, репутацію, статус) є запровадження ПЦУ нового церковного календаря. Суперництво між ПЦУ й УПЦ МП за виробництво, володіння та використання релігійного капіталу супроводжується взаємним запереченням легітимності символічної влади. Опозиційні до ПЦУ релігійні організації УПЦ МП і УПЦ (КП), з одного боку, конкурують між собою, з іншого – відрізняються способами вираження амбіцій щодо ролі в українському православ'ї. Боротьба православних юрисдикцій за суспільне визнання забезпечує плюралізм та конкуренцію в релігійному полі України.

Список використаних джерел:

1. Більшість українців не підтримує перенесення Різдва на 25 грудня (2021). URL: <https://portal.lviv.ua/news/2021/12/23/bilshist-ukrainsiv-ne-pidtrymuie-perenesennia-rizdva-na-25-hrudnia-opytuvannia>.
2. Бойко Д. М. (2019). Речі в інструментарії символічного насильства в постсучасному суспільстві. Дис. ... канд. соціол. наук. 22.00.01 – теорія та історія соціології. ХНУ імені В. Н. Каразіна. 223 с.
3. В Україні значно побільшало прихильників перенесення Різдва на 25 грудня (2022). URL: <https://texty.org.ua/fragments/108529/v-ukrayini-znachno-pobilshalo-pryhylnykyv-perenesennya-rizdva-na-25-hrudnya/>.
4. В Україні половина християн позитивно ставиться до переходу на новоюліанський календар (2023). URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/12/21/258437/>.
5. В УПЦ (що в єдності з МП) розкритикували Новоюліанський календар (2023). URL: <https://df.news/2023/08/05/v-upts-shcho-v-iednosti-z-mp-rozkrytykuvaly-novoiulianskyj-kalendar/>.
6. Історична реформа календаря ПЦУ набула чинності (2023). URL: <https://www.dw.com/uk/nabula-cinnosti-istoricna-reforma-kalendara-pcu-so-zminilosa/a-66649134>.
7. Патріарх Філарет назвав «поспішним рішенням» перехід ПЦУ на новий календар (2023). URL: https://radiotrek.rv.ua/articles/patriarh-filaret-nazvav-pospishnim-rishennyam-perehid-pcu-na-noviy-kalendar-foto_318261.html.
8. Скільки в Україні православних християн: результати опитування (2019). URL: https://24tv.ua/skilki_v_ukrayini_pравославnih_hristiyan_rezultati_opituvannya_n1156761.
9. Четверть українців підтримують перенесення Різдва на 25 грудня (2019). URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/chetvert-ukrainsiv-podderzhivayut-perenos-1577181594.html>.
10. Boreiko Y., Kulakevych M. (2021). Symbolic violence in social theory of Pierre Bourdieu: Reception in the religious sphere. Софія. № 2. С. 5–8.
11. Bourdieu P. (1991). Genesis and Structure of the Field of Religion. URL: <https://docs.google.com/file/d/0BxEZ9xOtQkn2X1RWZHVtZTdyMUk/edit?resourcekey=0-LpR4AqKdfq-ef8YUT9NF9w>.
12. Bourdieu P. (1989). Symbolic space and symbolic power. Sociological Theory. Vol. 7. Iss. 1. P. 14–25.

References:

1. Bilshist ukrainsiv ne pidtrymuie perenesennia Rizdva na 25 hrudnia. [Most Ukrainians do not support moving Christmas to 25 December] (2021). Retrieved from <https://portal.lviv.ua/news/2021/12/23/bilshist-ukrainsiv-ne-pidtrymuie-perenesennia-rizdva-na-25-hrudnia-opytuvannia>. [in Ukrainian].

2. Boiko D. M. (2019). Rechi v instrumentarii symbolichnoho nasylstva v postsuchasnomu suspilstvi [Things in the toolkit of symbolic violence in postmodern society]. Dys. kand. sotsiol. nauk. 22.00.01 – teoriia ta istoriia sotsiologii. KNU imeni V. N. Karazina. Kharkiv, 223 s. [in Ukrainian].

3. V Ukraini znachno pobilshalo prykhylnykiv perenesennia Rizdva na 25 hrudnia [The number of supporters of moving Christmas to 25 December has significantly increased in Ukraine] (2022). Retrieved from <https://texty.org.ua/fragments/108529/v-ukrayini-znachno-pobilshalo-prykhylnykiv-perenesennya-rizdva-na-25-hrudnya/>. [in Ukrainian].

4. V Ukraini polovyna khrystyian pozytyvno stavysia do perekhodu na noviulianskyi calendar [In Ukraine, half of Christians have a positive attitude to the transition to the New Julian calendar] (2023). Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2023/12/21/258437/>. [in Ukrainian].

5. V UPTs (shcho v yednosti z MP) rozkrytykuvaly Novoiulianskyi calendar [The UOC (in unity with the MP) criticised the New Julian calendar] (2023). Retrieved from <https://df.news/2023/08/05/v-upts-shcho-v-iednosti-z-mp-rozkrytykuvaly-novoiulianskyj-kalendar/>. [in Ukrainian].

6. Istorychna reforma kalendaria PTsU nabula chynnosti [Historic OCU calendar reform comes into force] (2023). Retrieved from <https://www.dw.com/uk/nabula-cinnosti-istoricna-reforma-kalendar-pcu-so-zminilosa/a-66649134>. [in Ukrainian].

7. Patriarkh Filaret nazvav «pospishnym rishenniam» perekhid PTsU na novyi calendar [Patriarch Filaret calls transition of OCU to new calendar a 'hasty decision'] (2023). Retrieved from https://radiotrek.rv.ua/articles/patriarh-filaret-nazvav-pospishnim-rishennyam-perehid-pcu-na-noviy-kalendar-foto_318261.html. [in Ukrainian].

8. Skilky v Ukraini pravoslavnykh khrystyian: rezultaty opytuvannia [How many Orthodox Christians are there in Ukraine: survey results] (2019). Retrieved from https://24tv.ua/skilki_v_ukrayini_pравoslavnykh_hristiyan_rezultati_opytuvannya_n1156761. [in Ukrainian].

9. Chvert ukraintsev pidtrymuiut perenesennia Rizdva na 25 hrudnia [A quarter of Ukrainians support moving Christmas to 25 December] (2019). Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/chetvert-ukraintsev-podderzhivayut-perenos-1577181594.html>. [in Ukrainian].

10. Boreiko Y., Kulakevych M. (2021). Symbolic violence in social theory of Pierre Bourdieu: Reception in the religious sphere. Софія. № 2. С. 5–8.

11. Bourdieu P. (1991). Genesis and Structure of the Field of Religion. Retrieved from <https://docs.google.com/file/d/0BxEZ9xOtQkn2X1RWZHVtZTdyMUK/edit?resourcekey=0-LpR4AqKdfq-ef8YUT9NF9w>.

12. Bourdieu P. (1989). Symbolic space and symbolic power. Sociological Theory. Vol. 7. Iss. 1. P. 14–25.